

**ҚОҒАМДЫҚ-ГУМАНИТАРЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ТЕОРИЯСЫ МЕН
ӘДІСТЕМЕСІ
ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

FTAMP 14.01.45

DOI: <https://doi.org/10.59102/pedagogical/2025/iss4pp25-33>

Ж.К.Матжанова¹, Л.Т.Макулова²

¹М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

²М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

**ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ СТИЛИСТИКАСЫН МЕНГЕРТУДЕГІ КОММУНИКАТИВТІК-
ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ӘДІСНАМА**

Мақалада қазақ тілінің стилистикасын меңгертуде коммуникативтік-құзыреттілік әдіснаманың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – білім алушылардың стилистикалық білімін тек теориялық деңгейде емес, нақты қатысымдық жағдаяттарда тиімді қолдана алу қабілетін қалыптастыру жолдарын айқындау. Коммуникативтік тәсіл тілдік бірліктердің стильдік қызметін мәтін, дискурс және сөйлеу әрекеті аясында танытуға мүмкіндік береді, ал құзыреттілік бағыты білім алушының практикалық нәтижеге бағдарланған дағдыларын (мәтін құрастыру, стильдік таңдау жасау, адресатқа лайық тілдік құралды іріктеу, редакциялау) дамытуға басымдық береді. Мақалада функционалдық стильдерді оқытуда тапсырма-жағдаяттық әдістер, мәтінмен жұмыс, пікірталас, рөлдік ойын, шығармашылық жазылым және рефлексиялық бағалау түрлері ұсынылады. Нәтижесінде білім алушылардың тілдік-стилистикалық құзыреттілігі, сөйлеу мәдениеті, мәтіннің прагматикалық мақсатқа сай ұйымдасуын түсінуі артады деген тұжырым жасалады.

Кілтті сөздер: қазақ тілі стилистикасы, коммуникативтік-құзыреттілік әдіснама, функционалдық стиль, дискурс, мәтінмен жұмыс, стильдік норма, прагматика, сөйлеу мәдениеті, жазылым, редакциялау, қатысымдық жағдаят, тілдік құзыреттілік.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазіргі білім беру кеңістігінде тіл үйретудің басты нәтижесі – білім алушының тілдік білімді өмірлік жағдаяттарда тиімді қолдана алуы, яғни қатысымдық құзыретті тұлға ретінде қалыптасуы. Осы тұрғыдан келгенде қазақ тілінің стилистикасын оқыту да дәстүрлі «ереже–анықтама–жаттығу» шеңберімен шектелмей, сөйлеу әрекетінің нақты мақсат-міндеттерімен, адресат пен жағдаят талаптарымен, мәтіннің прагматикалық бағдарымен бірлікте жүргізілуі қажет. Стилистика – тілдік құралдардың функционалдық мәнін, стильдік реңкін, нормасын және оларды таңдаудың уәжілігін танытатын сала болғандықтан, оны меңгерту білім алушының жазбаша және ауызша тіл мәдениетін қалыптастыруда, ойды әсерлі, дәл әрі орындылықпен жеткізуінде айрықша қызмет атқарады.

Коммуникативтік-құзыреттілік әдіснама стилистиканы меңгертудің мазмұны мен технологиясын жаңаша қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл әдіснамада білім алушы тек стиль түрлерін жіктеп, терминдерді білуімен шектелмей, әр функционалдық стильдің тілдік бірліктерін орнымен пайдалану, мәтін құрастыру, сөйлеу мақсатына сай тілдік таңдау жасау, стильдік қателерді түзету, мәтінді редакциялау сияқты әрекеттік дағдыларды игереді. Демек, стилистикалық білім «ақпараттық білім» деңгейінен «әрекеттік білімге» ауысып, тілдік

бірліктердің қолданымдық табиғаты мәтін және дискурс аясында танылады. Мұндай бағыт білім алушының академиялық жазылым мәдениетін жетілдіруге, кәсіби-коммуникативтік ортада өзін еркін білдіруіне, әлеуметтік қатынас талаптарына сай сөйлеу стратегияларын қолдануына жол ашады.

Қазақ тілінің стилистикасын оқытуда функционалдық стильдер жүйесін (ауызекі сөйлеу, публицистикалық, ғылыми, ресми-ісқағаздар, көркем әдебиет стилі) қатысымдық жағдаяттармен байланыстыра меңгерту өзекті. Себебі бүгінгі ақпараттық қоғамда мәтін түрлері көбейіп, коммуникация арналары кеңейді: ресми хат-хабар, өтініш, түйіндеме, баяндама, ғылыми мақала, әлеуметтік желідегі пікір, медиа мәтіндер – барлығы да стильдік норманы сақтауды және адресатқа әсер ету құралдарын дұрыс таңдауды талап етеді. Сондықтан стилистиканы оқытудың мақсаты – білім алушының тілдік қорын байыту ғана емес, стильдік талғамын қалыптастыру, мәтіннің мазмұны мен құрылымын коммуникативтік мақсатқа сәйкес ұйымдастыра білу, тілдік бірліктердің экспрессивтік-эмоциялық әлеуетін орнымен қолдану. Осы зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – қазақ тілінің стилистикасын меңгертудегі коммуникативтік-құзыреттілік әдіснаманың тиімді жолдарын айқындап, оны оқу үдерісіне енгізудің әдістемелік негіздерін сипаттау. Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттер қойылады: стилистиканы оқытудың қазіргі бағыттарын саралау; коммуникативтік тапсырмалар жүйесін құрастырудың ұстанымдарын анықтау; мәтінмен жұмыс, жағдаяттық модельдеу, рөлдік ойын, пікірталас, шығармашылық жазылым, редакциялау сияқты әдістердің мүмкіндігін негіздеу; бағалаудың құзыреттілікке бағытталған өлшемдерін ұсыну. Зерттеудің өзектілігі – қазақ тілін оқытуда тілдік білімнің қолданымдық сипатын күшейту қажеттілігімен, білім алушылардың академиялық және кәсіби коммуникациядағы стильдік сауаттылығын арттыру талабымен айқындалады. Осылайша, қазақ тілінің стилистикасын коммуникативтік-құзыреттілік әдіснама негізінде меңгерту білім алушының мәтін түзушілік қабілетін дамытып, стильдік норманы сақтай отырып, ойды адресатқа лайық жеткізу мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл бағыт тілдік тұлғаның сөйлеу әрекетін жан-жақты жетілдіруге, қазақ тілінің қоғамдық қызметін кеңейтуге және білім беру нәтижелерін құзыреттілік өлшемдері арқылы нақтылауға ықпал етеді.

КІРІСПЕ

Қазақ тілінің стилистикасын меңгертудің ғылыми-әдістемелік негіздері қазақ тіл біліміндегі функционалдық бағыттың қалыптасуымен, әдеби тіл нормасын жүйелеумен, сөйлеу мәдениетін жетілдіру мәселелерімен және мәтін табиғатын лингвистикалық тұрғыдан танумен тығыз байланысты дамыды. Стилистика тілдік бірліктердің мағыналық қырын ғана емес, олардың белгілі бір қатысымдық мақсатқа сай жұмсалуды, стильдік реңкін, әсер ету әлеуетін және мәтін құраудағы таңдалу себептерін қарастыратын сала болғандықтан, оны оқыту жөніндегі зерттеулерде де басты назар тілдік құралды орынды қолдану, адресатқа бейімдеу, жанр талаптарын сақтау, мәтінді құрылымдау және редакциялау сияқты әрекеттік қабілеттерді қалыптастыруға ауысты. Қазақ стилистикасының теориялық қоры көбіне функционалдық стильдер жүйесін анықтау, әр стильге тән лексика-грамматикалық белгілерді айқындау, экспрессивтік-эмоциялық бояудың мәтіндегі қызметін көрсету, әдеби тіл нормаларын сипаттау бағытында жинақталды. Бұл еңбектердің ортақ ұстанымы – стиль құбылысы тілдің «қабат-қабат» құрылымымен ғана шектелмей, қоғамдағы қарым-қатынас қажеттілігімен, сөйлеу жағдаятымен, қатысушылардың рөлімен, мәтіннің мақсаты және жанрлық табиғатымен бірлікте қарастырылуы тиіс деген қағида. Соған сәйкес стилистика тек тілдік категория ретінде емес, коммуникация мәдениетімен сабақтас, практикалық қолданымға бағдарланған білім саласы ретінде сипатталды.[1]

Стилистиканы оқыту әдістемесіне қатысты әдебиеттерде ұзақ уақыт бойы дәстүрлі түсіндірмелі-репродуктивтік модельдің басым болғаны байқалады: функционалдық стильдердің анықтамасы, белгілері, тілдік құралдары беріледі; дайын мәтіндерден стильді танып-ажырату, стильге тән сөздер мен құрылымдарды табу, нормадан ауытқуларды белгілеу сияқты тапсырмалар орындалады. Мұндай тәсіл білім алушының терминологиялық

аппаратын қалыптастырып, стильдік жіктеу мен талдауға үйреткенімен, стильдік таңдау жасаудың уәжін түсіндіру, нақты жағдаятта өз ойын әр стильде құрастыру, мәтінді адресатқа лайық өңдеу, дискурстық талаптарды сақтау сияқты жоғары деңгейлі дағдыларды толық қамти бермейтіні жиі айтылды. Осы олқылықтарды еңсеру мақсатында әдістемелік еңбектерде стилистиканы мәтін лингвистикасымен, тіл мәдениетімен, риторикамен, академиялық жазылыммен және кәсіби қазақ тілі курстарымен кіріктіре оқытудың маңызы атап көрсетіледі. Нәтижесінде стилистика пәнінің мазмұны «стиль түрлерін білу» деңгейінен «стиль құралдарын тиімді қолдану» деңгейіне, одан әрі «қатысымдық міндетті шешуге арналған мәтін өндіру» деңгейіне қарай кеңейгені байқалады.[2]

Коммуникативтік тәсілге негізделген зерттеулер стилистикалық білімді меңгертудің ең ұтымды жолы – тілдік бірліктерді міндетті түрде контекст, жағдаят және адресат талабымен бірге ұсыну екенін дәлелдейді. Коммуникативтік бағытта оқыту барысында тіл үйренуші үшін басты мақсат – грамматикалық құрылымды дұрыс айту ғана емес, ойды белгілі бір ортада, белгілі бір тыңдаушы/оқырман үшін орынды жеткізу, сөйлеудің прагматикалық нәтижесіне қол жеткізу. Осы қағида стилистикада ерекше мәнге ие, өйткені стильдік норманың өзі «орындылық» принципімен тікелей байланысты: бір ортада әсерлі саналатын тілдік құрал екінші жағдайда орынсыз болуы мүмкін. Әдебиеттерде қатысымдық жағдаятты модельдеу арқылы стильді меңгертудің түрлі жолдары ұсынылады: бір мазмұнды әр стильде жаздыру; бір мәтінді басқа адресатқа бейімдеп қайта құрату; ресми құжат тілі мен ауызекі сөйлеудің айырмасын салыстыру; ғылыми мәтінді көпшілікке арналған ақпараттық мәтінге айналдыру; публицистикалық мәтіндегі бағалауыштық бірліктердің әсерін талдау; көркем мәтіндегі экспрессивті тәсілдерді анықтап, соларға ұқсас шағын мәтін құрастыру.[3] Мұндай жұмыс түрлері білім алушының «стильді танып қоюымен» шектелмей, «стильді жасап шығара алуына» мүмкіндік береді. Сонымен бірге коммуникативтік тәсіл интерактивті әдістерді (пікірталас, рөлдік ойын, топтық редакциялау, интервью жүргізу, дебат, презентация) кең қолдануға негіз болады және бұл әдістер стилистикадағы ауызша дискурс талаптарын меңгертуде тиімді саналады.

Құзыреттілікке негізделген білім беру тұжырымдамалары тілдік пәндерді оқытудың нәтижесін нақты әрекеттер арқылы өлшеуді алға шығарады. Осы бағыттағы зерттеулерде коммуникативтік құзыреттілік тек сөйлей алу қабілеті емес, мәтін құрастырудың нормаларын сақтау, жанрлық талаптарды ескеру, тілдік құралдарды мақсатқа сай таңдау, әлеуметтік-мәдени контексті ескеру, ақпаратты сұрыптап беру, дәлелдеу мен аргументация жасау, сөйлеу стратегияларын қолдану сияқты кешенді қабілеттер жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Стилистика бұл құзыреттердің бәрімен сабақтас болғандықтан, әдебиеттерде стилистикалық құзыреттілікті қалыптастырудың өзекті компоненттері ретінде мәтіндік (дискурстық) құзырет, прагматикалық құзырет, тіл мәдениеті құзыреті, академиялық жазылым құзыреті аталады. Нақты оқу нәтижелері тұрғысынан алғанда, стилистиканы меңгерген білім алушы адресат пен мақсатқа қарай функционалдық стильді таңдай білуі, тиісті жанрда мәтін құрастыруы (өтініш, өмірбаян/түйіндеме, ресми хат, баяндама, аңдатпа, ғылыми мақала бөлімі, жаңалық мәтіні, пікір, шолу), мәтін тұтастығын сақтау үшін байланыс құралдарын дұрыс қолдануы, логикалық жүйелілікті қамтамасыз етуі, терминдерді орынды пайдалануы, бағалауыштық лексиканы шектей немесе күшейте жұмсауы, стильдік қателерді тауып түзете алуы, мәтінді ықшамдап немесе кеңейтіп, мақсатқа қарай өңдей алуы қажет деген ұстаным жиі кездеседі. Осылайша құзыреттілік бағыты стилистиканы оқытуда «білім–дағды–құндылық» бірлігін қамтамасыз етіп, тілдік таңдаудың мәдени және этикалық астарын да қамтиды.[4]

Стилистика әдіснамасына мәтін лингвистикасы мен дискурс талдаудың ықпалы айқын сезіледі. Қазіргі зерттеулерде стильді тек сөз бен сөйлем деңгейінде талдау жеткіліксіз деп танылып, мәтіннің композициясы, тақырыптық дамуы, абзацаралық байланыстар, ремалық құрылым, ақпараттың берілу реті, авторлық ұстаным, модальдылық, бағалау, адресатқа ықпал ету стратегиялары сияқты өлшемдер стилистикалық талдаудың толыққанды нысанына айналды. Бұл көзқарас оқыту тәжірибесінде «мәтін түзушілік» дағдыны күшейтеді: білім

алушы мәтіннің құрылымдық жоспарын жасап, кіріспе–негізгі бөлім–қорытынды логикасын сақтауға, дәлелдерді жүйелеуге, сілтеме мен цитата қолдану мәдениетін меңгеруге, академиялық адалдық нормаларын ұстануға дағдыланады. Әсіресе ғылыми стильді оқытуда терминологиялық дәлдік, анықтама беру, классификациялау, себеп-салдарлық байланыс құру, тұжырым жасау, бейтарап баяндау, логикалық жалғаулықтар мен байланыстырғыш құралдарды қолдану мәселелері басты назарда болады; ресми-ісқағаздар стилінде стандарттылық, дәлдік, қысқалық, рәсімдік клишелерді орынды қолдану, реквизиттерді дұрыс рәсімдеу; публицистикалық стильде қоғамдық мән, бағалау, экспрессия, оқырманды иландыру тәсілдері; көркем стильде образдылық, бейнелі құралдар, авторлық даралық; ауызекі сөйлеуде еркіндік, диалогтік құрылым, сөйлеу этикеті және прагматикалық икемділік сияқты сипаттар әрекеттік тапсырмалар арқылы меңгертілуі тиіс деген әдістемелік тұжырымдар алға шығады.

Оқыту технологиялары жөніндегі әдебиеттер коммуникативтік-құзыреттілік әдіснаманы жүзеге асыруда тапсырмаға негізделген оқыту, жобалық жұмыс, портфолио, кейс әдісі, проблемалық оқыту, қалыптастырушы бағалау және критерийлік бағалау тиімді екенін көрсетеді. Стилистикада бұлар мәтін өнімін жасау мен жетілдіруге бағытталады: алдымен жағдаят беріліп, мақсат пен адресат айқындалады; содан кейін мәтіннің жанры таңдалып, жоспар құрылады; алғашқы нұсқа жазылады; кері байланыс арқылы стильдік қателер түзетіледі; соңғы нұсқа редакцияланып, дайын өнім ретінде ұсынылады. Бағалау да осы үрдістің әр қадамында жүріп отырады: мәтіннің стильге сәйкестігі, норманың сақталуы, лексика-грамматикалық орындылық, тұтастық пен байланыс, дәлдік, прагматикалық әсер, жанрлық талап, рәсімдеу мәдениеті сияқты критерийлер негізінде өлшенеді. Өзара бағалау мен өзін-өзі бағалау да стильдік рефлексияны күшейтіп, білім алушыға өз мәтініндегі тілдік таңдаудың уәжін дәлелдеуге, «неге бұлай жаздым, басқа жағдайда қалай өзгертер едім?» деген талдауға үйретеді. Бұл стилистиканың тек ереже ретінде емес, мәдени тәжірибе ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Жалпы алғанда, стилистикаға арналған ғылыми және әдістемелік әдебиеттердің даму логикасы бірнеше ортақ үрдісті көрсетеді: функционалдық стильдерді жүйелеу және норманы сипаттаудан мәтіндік-дискурстық талдауға көшу; дайын үлгіні танудан өз мәтінін құрастыруға көшу; тілдік бірлікті контекстен тыс қарастырудан оны жағдаят, адресат, мақсат, жанр бірлігінде қарастыруға көшу; оқыту нәтижесін теориялық білім көлемімен емес, практикалық құзыреттермен өлшеу. Осы үрдістердің тоғысқан жерінде қазақ тілінің стилистикасын меңгертудегі коммуникативтік-құзыреттілік әдіснама орнығады: ол білім алушының стильдік сауаттылығын арттырып қана қоймай, әртүрлі әлеуметтік және кәсіби ортада қазақ тілін орынды, әсерлі, дәл әрі мәдениетті қолданатын тілдік тұлғаны қалыптастыруға бағытталған.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеу жұмысының материалдары мен әдістері қазақ тілінің стилистикасын меңгертуде коммуникативтік-құзыреттілік әдіснаманың тиімділігін айқындауға бағытталды. Зерттеу материалы ретінде жоғары оқу орындары мен жалпы білім беретін мектептердің жоғары сыныптарында қолданылатын қазақ тілі мен қазақ тілінің стилистикасына арналған оқу бағдарламалары, типтік оқу жоспарлары, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер, функционалдық стильдер бойынша ұсынылған мәтіндер, сондай-ақ білім алушылардың ауызша және жазбаша жұмыстарынан (эссе, ресми хат, өтініш, баяндама, пікір, аннотация, ғылыми мәтін үзінділері) алынған тілдік деректер пайдаланылды. Сонымен бірге зерттеу барысында білім алушылардың стильдік қателері бар мәтіндер, редакциялауға арналған үлгілер, қатысымдық жағдаяттар негізінде құрастырылған тапсырмалар, шығармашылық жазылым өнімдері мен рефлексиялық жазбалар да материал ретінде қамтылды.[5]

Зерттеудің эмпирикалық базасы ретінде оқу үдерісінде жүргізілген тәжірибелік-

сараптамалық жұмыс нәтижелері алынды. Тәжірибе барысында қазақ тілінің стилистикасын оқытуда коммуникативтік-құзыреттілікке негізделген тапсырмалар жүйесі әзірленіп, оқу сабақтарына енгізілді. Бұл тапсырмалар нақты қатысымдық жағдаяттарға негізделіп, адресат, мақсат, жанр және стиль талаптарын ескеруге бағытталды. Білім алушыларға бір мазмұнды әртүрлі функционалдық стильде жазу, мәтінді басқа аудиторияға бейімдеу, стильдік қателерді анықтап түзету, мәтінді ықшамдау немесе кеңейту, ресми және бейресми дискурсты салыстыру, ғылыми және публицистикалық мәтіндердің прагматикалық айырмашылықтарын талдау сияқты жұмыстар ұсынылды. Сабақ үдерісінде топтық, жұптық және жеке жұмыс формалары, пікірталас, рөлдік ойын, кейс-жағдаят, жобалық тапсырмалар қолданылды.

Зерттеу әдістері теориялық және эмпирикалық әдістер кешенінен тұрды. Теориялық әдістер ретінде лингвистикалық, психолингвистикалық және педагогикалық әдебиеттерді талдау, салыстыру, жүйелеу және жинақтау тәсілдері қолданылды. Бұл әдістер қазақ тілінің стилистикасын оқытудың ғылыми негіздерін, коммуникативтік және құзыреттілік тәсілдердің мазмұнын, функционалдық стильдер теориясының даму бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді. Сондай-ақ отандық және шетелдік әдістемелік еңбектердегі стилистиканы оқыту үлгілерін салыстырмалы талдау арқылы зерттеудің әдіснамалық ұстанымдары нақтыланды.[6]

Эмпирикалық әдістер қатарында педагогикалық бақылау, әңгімелесу, сауалнама, жазбаша және ауызша тілдік өнімдерді талдау, диагностикалық тапсырмалар, қалыптастырушы және қорытынды бағалау нәтижелерін салыстыру әдістері қолданылды. Педагогикалық бақылау білім алушылардың стильдік таңдау жасау қабілетінің, мәтін құрастыру дағдыларының, сөйлеу әрекетіндегі белсенділігінің динамикасын анықтауға мүмкіндік берді. Сауалнама мен әңгімелесу арқылы білім алушылардың стилистикаға деген көзқарасы, стильдік қиындықтары, коммуникативтік тапсырмаларға қатынасы айқындалды. Жазбаша жұмыстарды талдау барысында стильдік нормаға сәйкестік, жанрлық талаптың сақталуы, лексика-грамматикалық орындылық, мәтіннің тұтастығы мен байланысы, прагматикалық әсер сияқты көрсеткіштер негізгі өлшем ретінде алынды.

Зерттеу барысында мәтіндік және стильдік талдау әдістері кеңінен қолданылды. Мәтіндік талдау арқылы функционалдық стильдерге тән тілдік құралдардың мәтін ішіндегі қызметі, олардың коммуникативтік мақсатқа сәйкестігі анықталды. Стильдік талдау барысында бір мәтіннің әртүрлі стильде берілу нұсқалары салыстырылып, тілдік құралдардың таңдалу уәжі мен әсері сипатталды. Сонымен қатар қателерді талдау әдісі арқылы білім алушылар жіберетін стильдік, жанрлық және прагматикалық қателер жүйеленіп, оларды түзету жолдары ұсынылды.[7]

Зерттеу нәтижелерін өңдеуде сапалық және сандық талдау элементтері қолданылды. Сапалық талдау білім алушылардың мәтіндеріндегі стильдік өзгерістерді, тілдік таңдау мәдениетінің қалыптасуын, мәтін құрылымының жетілуін сипаттауға бағытталды. Сандық талдау тапсырмаларды орындау нәтижелерінің көрсеткіштерін салыстыру, стильдік қателер санының азаю динамикасын анықтау мақсатында пайдаланылды. Зерттеу барысында алынған деректерді интерпретациялау коммуникативтік-құзыреттілік әдіснаманың қазақ тілінің стилистикасын меңгертудегі тиімділігін айқындауға және оның әдістемелік мүмкіндіктерін негіздеуге мүмкіндік берді.

НӘТИЖЕЛЕР

Зерттеу нәтижелері қазақ тілінің стилистикасын меңгертуде коммуникативтік-құзыреттілік әдіснаманы жүйелі қолдану білім алушылардың стильдік сауаттылығын сапалық тұрғыдан арттыратынын көрсетті. Ең алдымен, тәжірибелік оқыту барысында білім алушылардың функционалдық стильдерді тек теориялық деңгейде ажыратуымен шектелмей, нақты қатысымдық жағдаятқа сай стильдік таңдау жасай алу қабілеті айқын күшейді. Бастапқы кезеңде көпшілік білім алушы стиль атауларын білу, мәтіннен стиль белгілерін табу сияқты

тапсырмаларды орындай алғанымен, адресат, мақсат және жанр өзгерген кезде мәтінді қайта құрастыруда қиналды: ресми-ісқағаздар стиліне тән стандарт құрылымдарды сақтамау, ғылыми мәтінге бағалауыштық немесе ауызекі элементтерді араластыру, публицистикалық мәтіндегі әсерлеу құралдарын шектен тыс қолдану сияқты құбылыстар жиі байқалды. Коммуникативтік-құзыреттілікке негізделген тапсырмалар жүйесі енгізілгеннен кейін білім алушылардың мәтін құрастыру стратегиясы өзгеріп, олар алдымен коммуникация параметрлерін (кімге, не үшін, қандай арнада, қандай жанрда) айқындауға дағдыланды; соның нәтижесінде тілдік құралды таңдаудың уәжілігі артты.

Зерттеу барысында алынған маңызды нәтиженің бірі – білім алушылардың мәтін түзушілік дағдысының қалыптасу динамикасы. Тәжірибе басында мәтіндер көбіне жоспарсыз, ой қайталануымен, стильдік бірізділіктің бұзылуымен, байланыстырғыш құралдардың тапшылығымен сипатталды. Коммуникативтік жағдаятқа құрылған жазылым тапсырмалары, мәтін құрылымын алдын ала модельдеу, абзацаралық байланысқа арнайы талап қою және редакциялау кезеңін міндетті енгізу нәтижесінде мәтіндерде композициялық тұтастық күшейді: кіріспе–негізгі бөлім–қорытынды логикасы сақталып, тақырыптың дамуы бірізді бола бастады, аргументация жүйеленді. Әсіресе ғылыми стиль элементтерін меңгертуде себеп-салдарлық байланыс, дәлел–дәйек–қорытынды тізбегін құру, бейтарап баяндау, терминді орнымен қолдану дағдылары байқаларлық жақсарды. Бұл құбылыс стилистиканы мәтін деңгейінде меңгертудің тиімді екенін дәлелдейді: стильдік талаптарды жеке сөйлемдерден емес, тұтас мәтін табиғатынан шығарып үйрету білім алушыны өнім жасауға алып келеді.

Ресми-ісқағаздар стилі бойынша жүргізілген жұмыстар да нақты нәтижелер берді. Бастапқыда өтініш, қызметтік хат, түсініктеме сияқты жанрларда сөйлеу тіліне тән еркін құрылым, эмоциялық реңк, артық сөздер, нақты деректің жетіспеуі жиі ұшырасатын. Тәжірибе барысында жанрлық үлгілермен жұмыс, реквизиттерді сақтау, қысқалық пен дәлдік қағидалары, стандарт клишелерді орындылықпен қолдану, сөйлем құрылымын ресмилендіру тәсілдері (есімше/көсемше оралымдар, ырықсыз етіс, хабарлы құрылымның тұрақтылығы) үйретілгеннен кейін білім алушылар мәтінді рәсімдік талапқа сай ұйымдастыра бастады. Бұл нәтиже құзыреттілік тәсілдің «өмірлік қолданым» өлшемін айқын көрсетеді: білім алушылар ресми коммуникацияда жиі кездесетін жанрларды практикалық деңгейде орындауға бейімделді.

Публицистикалық стиль мен қоғамдық-әлеуметтік дискурсқа қатысты тапсырмаларда да оң өзгерістер тіркелді. Алғашқы кезеңде білім алушылар публицистиканы көбіне «әсерлі сөздер» жиынтығы ретінде қабылдап, экспрессияны шамадан тыс қолдануға немесе керісінше, мәтінді ғылыми стильге ұқсатып бейтарап жазуға бейім болды. Кейінірек тақырыпты қоғамдық мәнмен байланыстыру, аудиторияны ескеру, авторлық позицияны дәл әрі мәдени түрде білдіру, бағалауыштық бірліктерді дәлелмен ұштастыру сияқты талаптар енгізілгенде публицистикалық мәтіндердің сапасы артты: пікір мен факт ажыратылды, аргументтің логикалық реті сақталды, риторикалық тәсілдер (сұрақ қою, үндеу, салыстыру, қайталау) орнымен қолданылды. Бұл жерде коммуникативтік әдіснаманың әсері айқын: білім алушы тек тілдік құралды емес, ықпал ету стратегиясын да саналы таңдауға үйренеді.

Зерттеу нәтижелерінің тағы бір маңызды қыры – стильдік қателердің сипаты мен санына қатысты өзгерістер. Тәжірибе басында ең жиі кездесетін қателер мыналар болды: бір мәтін ішінде бірнеше стиль элементін араластыру (стильдік қоспалану); орынсыз бағалауыштық лексика; ауызекі тілдің диалектілік немесе бейресми бірліктерін ресми/ғылыми мәтінге енгізу; терминді дәл қолданбау; мәтіннің адресатына сәйкес емес сөз қолданыс; байланыс құралдарының кемдігі; артық сөзділік және құрылымдық шашыраңқылық. Қалыптастырушы оқыту кезеңінде қателерді талдау, үлгімен салыстыру, «редакциялау чек-парақтарын» қолдану, өзара бағалау арқылы стильдік қателерді тану қабілеті артты. Нәтижесінде білім алушылар тек өз мәтініндегі қатені түзетіп қана қоймай, қателің себебін түсіндіруге, оны болдырмаудың тілдік-стратегиялық жолын ұсынуға көшті. Бұл – стилистикалық білімнің метатілдік деңгейге көтерілгенін көрсететін көрсеткіш: білім

алушы стильді рефлексия нысаны ретінде қабылдай бастайды.

ТАЛҚЫЛАУ

Талқылау барысында алынған нәтижелерді теориялық тұжырымдармен сабақтастыру маңызды. Біріншіден, функционалдық стильдерді коммуникативтік жағдаятпен байланыстыра оқыту стильді «мәтіннің сыртқы белгісі» емес, «қарым-қатынас міндетін шешудің құралы» ретінде тануға мүмкіндік берді. Яғни стильдік білім норманы жаттаудан әрекеттік дағдыға айналды. Екіншіден, құзыреттілік тәсіл енгізілгенде бағалау өлшемі де өзгерді: білім алушының табысы стиль анықтамасын қайталауымен емес, нақты жанрда дұрыс мәтін шығара алуымен, мәтінді адресатқа бейімдеп өңдей алуымен, стильдік қателерді дәл тауып түзете алуымен өлшенді. Үшіншіден, мәтіндік-дискурстық тұрғыдан жұмыс жасау стилистикада ерекше тиімді болды, себебі стильдік талаптардың көпшілігі (дәлдік, қысқалық, логикалық байланыс, әсер ету, рәсімдеу) тек сөйлем деңгейінде емес, тұтас мәтін деңгейінде көрінеді. Сондықтан жоспарлау–жазу–редакциялау–қорғау сияқты кезеңдік жұмыс білім алушының мәтін өндіру мәдениетін қалыптастырады.

Сонымен қатар талқылау барысында бірқатар қиындықтар да анықталды. Коммуникативтік-құзыреттілік тапсырмалар уақытты көбірек талап етеді: мәтін жазу, кері байланыс беру, редакциялау кезеңдері толық орындалмаса, әдістеменің әсері әлсірейді. Кейбір білім алушыларда сөздік қордың тапшылығы мен орфографиялық дағдылардың әлсіздігі стильдік жұмыстың сапасына ықпал ететіні байқалды; сондықтан стилистиканы оқытуда лексикалық минимумды мақсатты толықтыру, тірек құрылымдар мен жанрлық клишелер банкін жасау, үлгі мәтіндермен тұрақты жұмыс қажет. Бұдан бөлек, бағалау кезінде субъективтілік тәуекелі бар: «әсерлі», «орынды», «мәдени» сияқты өлшемдерді нақты критерийге айналдыру үшін рубрика, дескриптор, чек-парақ сияқты құралдардың маңызы жоғары екені анықталды. Өзара бағалау бастапқыда формалды болуы мүмкін, бірақ жүйелі критериймен және мұғалімнің модерациясымен ол біртіндеп тиімді рефлексияға айналатыны байқалды.

Жалпы қорытындылай келгенде, нәтижелер мен талқылаулар коммуникативтік-құзыреттілік әдіснаманың қазақ тілінің стилистикасын меңгертуде өнімді екенін дәлелдейді: білім алушылардың стильдік таңдауы уәжді болды, мәтін құрастыру және редакциялау дағдылары күшейді, функционалдық стильдердің жанрлық талаптарын сақтау деңгейі артты, стильдік қателерді тану және түзету қабілеті дамыды, сөйлеу мәдениеті мен тілдік жауапкершілік қалыптасты. Бұл бағыт стилистиканы оқытудың қазіргі сұранысына сай келеді және жоғары оқу орны мен мектеп тәжірибесінде тілдік тұлғаның коммуникативтік әлеуетін арттырудың тиімді құралы ретінде ұсыныла алады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, қазақ тілінің стилистикасын меңгертуде коммуникативтік-құзыреттілік әдіснаманы қолдану білім алушылардың тілдік білімін нақты қатысымдық әрекетке айналдырып, функционалдық стильдерді орынды әрі саналы пайдалануға мүмкіндік беретін тиімді бағыт екені анықталды. Зерттеу барысында стилистика тек теориялық анықтамалар мен стиль белгілерін жаттатумен шектелмей, мәтін құрастыру, адресатқа бейімдеу, жанр талаптарын сақтау, стильдік таңдау жасау және редакциялау сияқты практикалық дағдылар арқылы нәтижелі меңгерілетіні байқалды. Бұл тәсіл білім алушының стильдік сауаттылығын күшейтіп қана қоймай, сөйлеу мәдениетін, тілдік талғамын, мәтіндік ойлауын және коммуникативтік жауапкершілігін қалыптастыруға ықпал етеді.

Тәжірибелік жұмыс нәтижелері коммуникативтік жағдаятқа негізделген тапсырмалар жүйесі енгізілгенде білім алушылардың мәтін түзушілік қабілеті артып, стильдік қателерді тану мен түзету дағдысы қалыптасатынын көрсетті. Әсіресе функционалдық стильдердің талаптарына сай мәтін құрастыру, бір мазмұнды әртүрлі стильде беру, мәтінді басқа аудиторияға қайта бейімдеу, логикалық байланыстарды күшейту, артық сөзділікті қысқарту,

ресми және ғылыми тілдің нормаларын сақтау бағыттарында айқын ілгерілеу байқалды. Сонымен бірге бағалаудың критерийлік және қалыптастырушы сипатта жүргізілуі білім алушыға өз жұмысына рефлексия жасауға, стильдік таңдаудың уәжін түсіндіруге және мәтінді сапалы өңдеуге көмектесетіні дәлелденді.

Осылайша, коммуникативтік-құзыреттілік әдіснама қазақ тілінің стилистикасын оқытуды өмірлік және кәсіби коммуникация талаптарымен ұштастырып, білім алушыны нақты нәтиже беретін тілдік әрекетке бағыттайды. Зерттеу қорытындылары стилистиканы мәтіндік-дискурстық негізде оқыту, тапсырма-жағдаяттық тәсілдерді жүйелеу, жанрлық жазылым мен редакциялау жұмыстарын тұрақты енгізу, бағалауды нақты дескрипторлар арқылы жүргізу қажеттігін көрсетеді. Болашақта бұл бағытты әртүрлі білім деңгейінде (мектеп–колледж–ЖОО) сабақтастықпен қолдану, цифрлық ортадағы жаңа жанрларды (әлеуметтік желі мәтіндері, медиа контент, электронды ресми хат алмасу) стилистика оқытуына кіріктіру және әдістемелік құралдар қорын (тапсырмалар банкі, бағалау рубрикасы, үлгі мәтіндер жинағы) кеңейту зерттеудің практикалық маңызын арттыра түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әлкебаева Д.А. Қазақ тілінің практикалық стилистикасы (оқу құралы). – Ақтөбе, 2021. ([Pin Up APK][1])
2. Мұратбек Б.К., Айтбенбетова А.Қ. Қазақ тілінің практикалық стилистикасы: оқу құралы. – Алматы: CyberSmith, 2021. – 148 б. ([Rmebrk][2])
3. Ерназарова З.Ш. Қазақ тілін оқытудың әдістемелік мәселелері. – (оқу-әдістемелік материал/дәріс). 2021.
4. «Көпшілік алдында сөз сөйлеуді меңгерту әдістері» және «Сөйлеу әрекетінің төрт дағдысын дамытудың тиімді әдістері» республикалық онлайн семинарларының жинағы. – Астана: «Тіл-Қазына» ҰҒПО, 2023. – 49 б.
5. «Оқытушылардың кәсіби дағдыларын дамытуға және жасанды интеллектіні интеграциялауға бағытталған қазақ тілін оқытудың заманауи әдіс-тәсілдері» республикалық онлайн семинарының жинағы. – Астана: «Тіл-Қазына» ҰҒПО, 2024. – 62 б.
6. Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі; Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА. «2023-2024 оқу жылында ҚР жалпы орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2023. – 111 с.
7. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. «Qazaq national school programme» оқу бағдарламалары (қосымша). – 2025. [1]: "Филология ғылымдарының докторы, профессор Д. А.Әлкебаева., әл-Фараби ..." [2]: "РЕСПУБЛИКАНСКАЯ МЕЖВУЗОВСКАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА"

Коммуникативно-компетентностный подход в обучении стилистике казахского языка

Ж.К.Матжанова¹, Л.Т.Макулова²

¹Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати

²Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати

В статье рассматриваются научно-методические основы коммуникативно-компетентностного подхода в обучении стилистике казахского языка. Цель исследования заключается в определении путей формирования у обучающихся способности эффективно применять стилистические знания не только на теоретическом уровне, но и в конкретных коммуникативных ситуациях. Коммуникативный подход позволяет раскрыть стилистическую функцию языковых единиц в рамках текста, дискурса и речевой деятельности, а компетентностная направленность ориентирована на развитие практико-ориентированных навыков обучающихся (создание текста, осуществление стилистического выбора, отбор языковых средств в соответствии с адресатом, редактирование). В статье предлагаются такие методы обучения функциональным стилям, как ситуационно-заданные задания, работа с текстом, дискуссия, ролевая игра, творческое письмо и рефлексивное оценивание. В результате делается вывод о повышении языково-стилистической компетентности обучающихся, культуры речи и уровня понимания прагматической

организации текста.

Ключевые слова: стилистика казахского языка, коммуникативно-компетентностный подход, функциональный стиль, дискурс, работа с текстом, стилистическая норма, прагматика, культура речи, письменная речь, редактирование, коммуникативная ситуация, языковая компетентность.

Communicative and competence-based approach to teaching kazakh language stylistics

J.K.Matzhanova¹, L.T.Makulova²

¹Taraz Regional University named after M.H.Dulati

²Taraz Regional University named after M.H.Dulati

The article examines the scientific and methodological foundations of the communicative and competence-based approach to teaching Kazakh language stylistics. The aim of the study is to identify ways of developing learners' ability to effectively apply stylistic knowledge not only at a theoretical level but also in real communicative situations. The communicative approach makes it possible to reveal the stylistic functions of linguistic units within the framework of text, discourse, and speech activity, while the competence-based orientation focuses on developing learners' practice-oriented skills (text production, stylistic choice, selection of language means appropriate to the addressee, and editing). The article proposes such methods for teaching functional styles as situational tasks, text-based activities, discussions, role-playing, creative writing, and reflective assessment. As a result, it is concluded that learners' linguistic and stylistic competence, speech culture, and understanding of the pragmatic organization of texts are enhanced.

Keywords: Kazakh language stylistics, communicative and competence-based approach, functional style, discourse, text-based activities, stylistic norm, pragmatics, speech culture, writing, editing, communicative situation, linguistic competence.